

Режим санації – епоха досягнень і прорахунків

У статті проаналізовано особливості розвитку Польщі впродовж 1920–1930-х рр., які ввійшли в її історію як «режим санації»; розкрито внутрішньополітичні, економічні й зовнішньополітичні аспекти цього режиму, визначено його проблеми та здобутки.

Ключові слова: Польща, історія, міжвоєнний період, Юзеф Пілсудський, режим «санації», політика.

Постановка наукової проблеми та її значення. Польща 1920–1930-х рр. була дивним поєднанням демократії й авторитаризму, громадянських свобод і репресій проти опозиції, вільного розвитку капіталізму та надмірного державного регулювання економіки. Тому потрібно проводити ретельні дослідження в цій царині.

Мета статті – дослідити режим санації з огляду на його переваги і прорахунки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В умовах економічної та політичної кризи 1925–1926 рр. до влади вирішив повернутися маршал Юзеф Пілсудський. Він завжди відкрито претендував на роль національного лідера, який стоїть над усіма партіями й парламентом. У Ю. Пілсудського був величезний авторитет воєначальника і творця незалежної Польської Республіки. Маршал і його прихильники – в армії та в керівництві Польської партії соціалістів – критикували уряд і всю політичну систему загалом, нападали на чиновників, які багато років перебували при владі.

Саме тому 1926 року в Польщі встановлено режим «санації», тобто, за дослівним перекладом, очищення й оздоровлення суспільства. 12 травня 1926 р. польські війська, які підтримували Юзефа Пілсудського, пішли на Варшаву й після вуличних боїв зайняли її. 14 травня президент Станіслав Войцеховський і прем'єр Вінцетій Вітос склали свої повноваження. Абсолютною більшістю голосів депутатів Сейму й Сенату президентом Польщі обрано Ю. Пілсудського, який відмовився від цієї посади й 6 серпня очолив створене ним, не підлегле парламенту й уряду управління Генерального інспектора Збройних сил Польщі, яке вирішувало справи армії, підпорядкуючись Генеральному штабу, начальником якого був сам маршал. Президентом Польщі став професор Ігнацій Мосціцький, який не був самостійним політичним діячем.

Більшість істориків поділяє «санацію» на два історичних періоди: режим «санації» за Пілсудського (1926–1935 рр.); режим «санації» після його смерті (1935–1939 рр.).

Цілі санації: здешевлення держaparату; покращення становища народних мас і національних меншин; створення надпартійної і надкласової влади. Проголошено «наведення порядку», боротьбу з корупцією та зловживаннями владою, обмежено багатопартійність і парламентаризм, розширення повноважень виконавчої влади. 2 серпня 1926 р. прийнято поправки до конституції, так звану «Серпневу новелу». У зв'язку з урізанням прав Сейму розширено повноваження президента. Він міг розпускати обидві палати парламенту, видавати декрети, що мали силу закону, впливати на прийняття бюджету [1].

2 жовтня 1926 р. Ю. Пілсудський став також прем'єр-міністром Польщі. На будь-які посади призначали лише відданих Ю. Пілсудському людей. Як Генеральний інспектор Збройних сил маршал не ніс відповідальності ні перед сеймом, ні перед президентом, тому ключові важелі влади Ю. Пілсудський зосередив у своїх руках і утримував владу аж до своєї смерті 1935 р., після чого режим «санації» ще зберігався, а місце Ю. Пілсудського зайняв генерал Едвард Ридз-Смігли.

Санація в політичному житті. Фактично влада в країні належала Ю. Пілсудському, а після його смерті – «групі полковників» (офіцерам польських легіонів, створених Ю. Пілсудським, які займали державні посади). Було створено партію влади, яка називалася «Безпартійний блок співпраці з урядом». На парламентських виборах 1928 р., які проходили ще у відносно вільних умовах, йому не вдалося завоювати більшості (блок набрав лише 25 % голосів). Мета була досягнута 1930 р., після виборів, що відбулися вже під відвертим тиском уряду, але й тоді блок не отримав двох третин депутатських місць, потрібних для зміни конституції в дусі, який відповідав би антидемократичним цілям «санації».

У роки «великої депресії» відбулося посилення режиму: держава здійснила наступ на права і свободи громадян, ліквідовано свободу зібрань, усі громадські організації і профспілки потрапили під жорсткий контроль влади, державна адміністрація підпорядкувала собі систему місцевого самоврядування, насаджували ідеологію «державного виховання». Стверджували, що вихід з будь-якої кризи досягається не соціальною і політичною боротьбою, а спільними зусиллями суспільства та держави, тому обмежували можливості для проведення демонстрацій, вводили примусовий арбітраж під час трудових конфліктів, забороняли страйки. Судова реформа 1932 р. скасувала незмінюваність суддів, підпорядкувала адвокатуру адміністративному апарату. Було прийнято більш жорсткий кримінальний кодекс, а 1934 р. створено перший ізолятор (по суті, концтабір) для політичних ув'язнених у Березі Каргузькій (Західна Білорусь). Переглянуто шкільну програму для посилення патріотичного виховання та пропаганди державних ідей [2].

23 квітня 1935 р. було прийнято нову конституцію, згідно з якою зберігався республіканський лад, але Сейм утратив реальне політичне значення. Натомість розширив свої повноваження Сенат, а всю повноту влади фактично набував президент. Установлено його відповідальність лише «перед Богом та історією», тобто він був виведений із-під контролю будь-яких гілок влади. Президент отримував право призначати і звільняти всіх членів уряду, скликати й розпускати Сейм, видавати декрети, що мали силу закону, керувати всією внутрішньою та зовнішньою політикою держави. Вибори президента позбавлялися демократичності, оскільки його обирав не народ, а спеціальне зібрання виборців (80 осіб – 50 депутатів, 25 сенаторів, маршалки сейму й сенату, прем'єр-міністр, Голова Верховного Суду та Генінспектор Збройних сил). Президента обирали з двох кандидатур, одну з яких називав колишній президент, а іншу – збори виборців. Прийнятий незабаром новий виборчий закон позбавив політичні партії права висувати кандидатів у депутати; це право переходило до виборчих комісій, які призначала влада.

Наприкінці 1930-х рр., з погіршенням зовнішньополітичної ситуації, у польському суспільстві намітилася тенденція до національної консолідації. Уряд проводив заходи щодо формування громадської думки на підтримку режиму й становлення масової соціальної бази. Товариство було покликане згуртуватися навколо ідей «санації» для захисту польських інтересів і порятунку польської незалежності. З метою національної оборони уряд закликав народ забути про всі класові й політичні розбіжності. Проводили масові патріотичні маніфестації проти реваншистських планів Німеччини на сході й за розширення польських кордонів. Так, усі основні політичні сили підтримали участь Польщі в поділі території Чехословаччини й анексію Тешинської області.

Також за режиму санації в Польщі посилювався націоналізм. Після смерті Ю. Пілсудського в Польщі було, зокрема, введено квоти, що обмежували кількість євреїв серед студентів, почастишали випадки нападів на магазини та установи, які належали представникам нацменшин. Дуже напруженою була обстановка в Галичині, де Організація українських націоналістів розгорнула кампанію терору проти чиновників польської адміністрації, на що влада відповіла репресіями навіть проти помірних українських активістів.

Упродовж досить тривалого часу режим «санації» в східноєвропейській історіографії оцінювали як фашистський. Деякі риси суспільно-державного устрою фашистського типу були справді очевидні: насадження корпоративних засад у суспільстві, централізоване управління економікою, підпорядкування державним інтересам усіх сфер суспільного життя, обмеження прав і свобод громадян. Однак реальної фашизації режиму не відбулося: не змогла утвердитись єдина масова політична партія «санації», збереглися атрибути республіканізму й парламентаризму – поділ влади, проведення виборів, існування багатопартійності й наявність політичної опозиції. Велике значення мав особистий фактор – авторитет Ю. Пілсудського, а після його смерті режим став помітно слабшати. Отже, усі ці риси засвідчують авторитарний, а не фашистський характер режиму «санації» [3].

Санація в економіці. Початковий період санації збігся зі стабілізацією економічного життя Польщі, що забезпечило режиму підтримку суспільства. 1926 р. було зібрано високий урожай, покращено експортну кон'юнктуру. Через страйк англійських шахтарів різко виріс (утричі) експорт польського вугілля. Польща отримала позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Стабілізували фінанси. Головними торговими партнерами Польщі стали США та Німеччина. Водночас економічне піднесення було обмеженим, оскільки обсяг промислового виробництва до 1929 р. досяг довоєнного рівня лише на 81 % [4]. Однак стабілізація економіки забезпечила деякий ріст доходів населення, що привело до спаду соціальної напруженості.

Восени 1929 р. Польща першою з країн Центрально-Східної Європи була втягнута у світову економічну кризу. Пік кризи припав на 1932 р., коли промислове виробництво скоротилося майже на

40 %. Ціни на сільськогосподарську продукцію впали більш як на 60 %, а безробіття склало близько 50 % серед усіх робітників. Причини гостроти економічної кризи: вузькість внутрішнього ринку, залежність від експорту (зокрема у вугільновидобувній галузі), технічна відсталість промисловості, величезні військові витрати (70 % бюджету), великий розмір зовнішнього боргу (близько 400 млн дол. США), залежність від іноземного капіталу (44 % акціонерного капіталу припадало на частку американських, французьких і німецьких фірм, які проводили політику вивезення прибутків, а не реінвестування їх в економіку Польщі) [4].

Економічна криза призвела до різкого зростання соціальної напруженості. Число страйкуючих робітників із 1930 р. до 1933-го зросло в сім разів, досягнувши 345 тис. чол. У всіх промислових районах Польщі 16 березня 1932 р. пройшов загальний страйк робітників. Почав розгортатися селянський рух, який провокував «бойкоти міста», коли селяни припиняли постачати до міста продовольство й купувати промислові товари. На території «кресів» селянський рух поєднувався з національно-визвольною боротьбою білорусів і українців.

У 1930-х рр. поступово склалася система централізованого, корпоративного управління економікою, набирало обертів державне регулювання господарського життя. Ще 1927 р. було утворено промислову, торговельну та ремісничі палати, 1933-го – сільськогосподарську. Вони включали тристороннє представництво – профспілкових організацій, власників підприємств, уряду. Ці палати мали спільно розв'язувати економічні проблеми, керуючись лише державним підходом до них. 1935 р. утворено Центральний промисловий округ, де розмістили нові підприємства військового відомства.

З 1933 р. розпочався вихід із рецесії, але зростання виробництва було дуже повільним. 1938 р. індекс промислового виробництва перевищив докризовий на 17 %, також не скоротилася і кількість безробітних (їх було близько 500 тис. чол., тобто до 50 % робітників) [4].

Аналізуючи режим «санації» із соціальних позицій, за відправну точку слід узяти той факт, що прийнята урядом програма розвитку мала забезпечити Польщі економічну стабілізацію. Варто зазначити, що деякі заходи економічної стабілізації, проведені в Польщі в той період, принесли свої плоди. Так, наприклад, почав розвиватися Центральний економічний район, на отримані зовнішні позики частково здійснено модернізацію польської армії. Однак аж до кінця існування Другої республіки 1939 р. у Польщі так і не було досягнуто рівня промислового виробництва 1913-го (1938 р. індекс промислового виробництва склав 94 % від рівня 1913-го). Не стала Польща й індустріальною державою: 70 % населення становили сільські жителі, які в більшості не були зайняті в промисловості.

Санація в зовнішній політиці Польщі. Аналізуючи режим «санації» в зовнішньополітичній сфері, варто зазначити, що в той період Польща претендувала на роль великої держави, хоча достатнього для цього економічного й військового потенціалу за роки правління Ю. Пілсудського та його послідовників так і не набула. Відносини із сусідніми державами були напруженими: тривали територіальні спори із Чехословаччиною щодо Тешинської області, кордон із СРСР, установлений Ризьким мирним договором 1921 р., обидві сторони вважали лише тимчасовим компромісом, а кордон із Німеччиною не визнав Берлін і, крім цього, його не гарантували західні держави.

У 1920-х рр. Польща бере активну участь у роботі над проектами європейського врегулювання, до яких сам Юзеф Пілсудський не без підстав ставився скептично. Однак уже тоді проявляються тенденції до створення індивідуальної системи безпеки для Польщі, яка ґрунтувалася б на принципі двосторонніх угод. Перші неофіційні й напівофіційні кроки в цьому напрямку маршал здійснив майже відразу після повернення до влади [5].

Унікальність міжвоєнного періоду полягає в тому, що гострота проблеми безпеки породжувала масу різноманітних спроб створення моделей європейського врегулювання, у яких відображалися, мабуть, усі можливі форми політичного мислення. Позиція Польщі щодо проектів загальної безпеки була доброзичливою, але дипломати на чолі з міністром закордонних справ Августом Залеським добре відчували недосконалість декларативних засобів, які не могли додати нічого нового до Статуту Ліги Націй. Скептичним було і ставлення до пан'європейського руху, який, з моменту виступу Арістиди Бріана, став вселяти підозри, що Франція готова таким шляхом реалізувати свої приватні інтереси на шкоду інтересам Польщі.

На початку 1930-х рр. найбільш істотного значення для східноєвропейських країн набувають горизонтальні зв'язки, тобто відносини один з одним, а не з великими державами. Істотно зростає і потенціал зовнішньої політики Польщі, що виражається в кількості зв'язків і відносин, які вона була здатна підтримувати одночасно. У цей період її зовнішня політика вже не підпорядковувалася лише інтересам відносин із великими державами.

На зміну політиці участі у формуванні стабільності на континенті приходять політика індивідуального гарантування безпеки. З початку 1930-х рр. Польща ставить себе в опозицію стосовно ініціатив великих держав – нові проекти об'єктивно не відповідають її інтересам, а політики усвідомлюють інтерес країн, відокремлюючи його від загального інтересу миру в Європі.

Для зовнішньої політики Польщі став переломним 1932 р., оскільки саме тоді починають проявлятися тенденції формування політичного курсу нового типу. Слідом за спробами включитися в процес творення європейського порядку, покликаною гарантувати мир і стабільність, польська дипломатія докладала зусиль для розв'язання потенційно конфліктних питань на двосторонній основі. Виразами цієї лінії стають договори про ненапад, підписані з СРСР і Німеччиною в 1932 і 1934 рр. відповідно [3].

Варто зазначити й відсутність альтернативних стратегій у політиці Польщі після 1934 р., завданням якої стало збереження досягнутого положення на максимально тривалій термін. Потрібно також відзначити й деяку втрату чутливості польського керівництва в сприйнятті змін європейських відносин [1].

Отже, у зовнішній політиці Польща продовжувала намічений ще на початку 1920-х рр. курс на певне лавірування між Німеччиною та СРСР. Подібний курс відповідав державним інтересам Польщі й виходив із реальних передумов зовнішньополітичної, економічної та військової потужності і Німеччини, і Радянського Союзу. Ю. Пілсудський і певною мірою його послідовники чітко уявляли собі, що рано чи пізно їх країні доведеться воювати або з нацистами, або з комуністами і прагнув лише уникнути найстрашнішого – війни на два фронти проти Німеччини і СРСР. Однак у вересні 1939 р. сталося саме це.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вождів «санації» важко звинувачувати в тому, що вони не змогли врятувати Польщу: затиснута між двома тоталітарними велетнями, навряд чи змогла б вистояти й сильніша та демократична держава. Однак до кінця свого існування «режим полковників» тримався переважно завдяки лояльності силових структур і політичної інерції. Не знайшовши спільної мови ні з правими, ні з лівими, він презентував себе суспільству як надпартійний захисник національних інтересів, але ототожнював ці інтереси з інтересами самих військових, а також їх нечисленних союзників, які стали політиками. Вивівши країну з політичного хаосу першої половини 1920-х рр., Юзеф Пілсудський і його послідовники не запропонували продуманої програми політичного та економічного оновлення, адже Польща дуже сильно постраждала від «великої депресії». Очолюваний вельми популярним лідером, режим використовував цю популярність для забезпечення стабільності всередині країни і для «надування щік» у зовнішній політиці.

Однак у режиму «санації», незважаючи на його авторитарну сутність, були і позитивні сторони. Польща Ю. Пілсудського далеко не була взірцевим суспільством, та переконаність в абсолютній цінності власної незалежної держави ввійшла в кров більшості поляків саме за два десятиріччя існування «міжвоєнної» Польщі, й похитнути цю переконаність не змогли ані п'ять з половиною років нацистської окупації, ні 45 років правління залежного від Москви режиму польських комуністів. Головна мета Юзефа Пілсудського – створення модерної польської нації – була досягнута. Польща відродилася з історичного небуття.

Джерела та література

1. Згорняк М. Военно-политическое положение и оперативные планы Польши перед началом Второй мировой войны / М. Згорняк // Вопр. истории. – 2002. – № 4. – С. 11–13.
2. Buszko J. Historia Polski: 1864–1948 / Jerzy Wyrozumski, Józef Andrzej Gierowski, Józef Buszko. – Warszawa : Państwowe wyd-wo naukowe, 1982. – 472 s.
3. Czubiński A. Historia Polski, 1864–2001 / Antoni Czubiński. – Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 2002. – 487 s.
4. Михутина И. В. Режим «санации» в Польше и рабочий класс / И. В. Михутина // Кризис политической системы капитализма в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. – М. : Наука, 1982. – 232 с.
5. Lepecki M. Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego / Mieczysław Bohdan Lepecki. – Warszawa : Państwowe wyd-wo Naukowe, 1987. – 364 s.

Новак А. Режим санації – епоха досягнень і просчетов. В статті розкриваються особливості розвитку Польщі в теченні 1920–1930-х гг., котрі вошли в її історію як «режим санації»; розглядаються внутріполітичні, економічні і внешнеполітичні аспекти цього режиму, визначені його проблеми і досягнення.

Ключевые слова: Польща, історія, міжвоєнний період, Юзеф Пілсудський, режим «санації», політика.

Novak A. The Sanation Regime – an Era of Achievements and Failures. The article describes features of Poland during the 1920s and 1930s, which came to its history as «The Sanation Regime» («regime of rehabilitation»). It regards with the internal, economic and foreign policy aspects of the regime, defines its problems and achievements.

Key words: Poland, history, inter-war period, Pilsudski, Sanation, policy.